УДК: 342.95

https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-3(15)-147-162

Берназюк Ян Олександрович,
доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри публічного та приватного права Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського, ул. Джона Маккейна, 33, Киев, 02000, тел.: +380(44)-529-05-16, email: bern1979@ukr.net, https: //orcid.org/0000-0002-2353-4836

ПРИНЦИП ЛЕГІТИМНИХ ОЧІКУВАНЬ (LEGITIMATE EXPECTATIONS): ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ

Анотація. У статті розкрито поняття та зміст принципу легітимних (правомірних, законних, розумних, виправданих) очікувань (сподівань) як складової верховенства права та похідного від нього принципу юридичної визначеності. Доведено, що легітимні очікування є похідним поняттям від таких принципів як належне урядування, законність та пропорційність, а також напряму пов'язаний з такими поняттями як передбачуваність (прогнозованість) та дія закону в часі (можливість ретроспективності правового регулювання). Проведено аналіз рішень Європейського суду з прав людини, в яких Суд звертається до захисту легітимних очікувань, та на підставі цього аналізу визначено зміст останнього. Обґрунтовано, що відповідно до сталої практики Європейського суду з прав людини легітимні очікування є, головним чином, предметом захисту в аспекті ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Автором аргументовано, що принцип легітимних очікувань властивий, головним чином, для публічно-правових спорів, що вирішуються адміністративними судами. Доведено, що легітимні очікування не можна ототожнювати із сподіваннями, що виникають на підставі суб'єктивного сприйняття або помилкової оцінки певних обставин чи правових норм. Визначено умови, за наявності яких певне сподівання (вимога) особи набуває ознак легітимного очікування та стає предметом захисту у розумінні ст. 1 Першого протоколу до Конвенції.

Встановлено правове підґрунтя для виникнення в особи легітимного очікування. Доведено, що відсутність у законі приписів щодо певного права, яке однак, слідує із загальних конституційних принципів або природного права, або відсутність закону, який визначає механізм реалізації такого права, не може свідчити про відсутність правового підґрунтя для виникнення в особи легітимного очікування щодо реалізації такого права.

Ключові слова: принципи адміністративного судочинства, легітимні очікування, юридична визначеність, публічно-правові спори, судова практика, Європейський суд з прав людини, Верховний Суд.

Bernaziuk Jan Oleksandrovych,
Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Professor of the Department of Public and Private Law, Tavrida National V.I. Vernadsky University, st. John McCain, 33, Kiev, 02000, tel .: +380(44)-529-05-16, email: bern1979@ukr.net, https: //orcid.org/0000-0002-2353-4836

PRINCIPLE OF LEGITIMATE EXPECTATIONS: CONCEPT AND CONTENT

Abstract. The article reveals the concept and content of the principle of legitimate (legitimate, legitimate, reasonable, justified) expectations (expectations) as a component of the rule of law and the principle of legal certainty derived from it. Legitimate expectations have been shown to be derived from principles such as good governance, legality and proportionality, and are directly related to such concepts as predictability (predictability) and the effect of law over time (the possibility of retrospective legal regulation). An analysis of the decisions of the European Court of Human Rights, in which the Court appeals to the protection of legitimate expectations, and on the basis of this analysis determined the content of the latter. It is substantiated that in accordance with the settled case law of the European Court of Human Rights, legitimate expectations are mainly the subject of protection in the aspect of Art. 1 of the First Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

The author argues that the principle of legitimate expectations is inherent mainly in public law disputes resolved by administrative courts. It has been shown that legitimate expectations cannot be equated with expectations that arise from subjective perceptions or misjudgments of certain circumstances or legal norms. The conditions under which a certain hope (requirement) of a person acquires signs of legitimate expectation and becomes the subject of protection within the meaning of Art. 1 of the First Protocol to the Convention.

The legal basis for the emergence of a person's legitimate expectations has been established. It is proved that the absence in the law of provisions on a certain right, which, however, follows from the general constitutional principles or natural law, or the absence of a law defining the mechanism of realization of such right cannot indicate the absence of legal basis for a person to have legitimate expectations rights.

Key words: principles of administrative proceedings, legitimate expectations, legal certainty, public law disputes, case law, European Court of Human Rights, Supreme Court.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. ст. 8, 129, 147 Конституції України в Україні визнається і діє принцип верховенства права [1].

Верховенство права як фундаментальний концепт європейської та національної правових систем має доволі широкий зміст та включає, серед іншого, такий елемент як юридична визначеність, про що, зокрема, йдеться у п. 41 Доповіді «Верховенство права», схваленої Європейською Комісією «За демократію через право» (Венеційською Комісією) на 86-му пленарному засіданні 25-26 березня 2011 року. У п. 48 цієї доповіді також наголошується на тому, що юридична визначеність, крім іншого, означає, що держава загалом повинна дотримуватись взятих на себе певних зобов'язань, виконувати покладені на неї певні функції чи виголошені нею перед людьми певні обіцянки (поняття «легітимних очікувань») [2].

Крім того, у Рішенні Конституційного Суду України від 18 червня 2020 року № 5-р(ІІ)/2020 з цього приводу акцентовано увагу на тому, що складовим елементом загального принципу юридичної визначеності як вимоги верховенства права (правовладдя) також є принцип правомірних (легітимних) очікувань, який, за тлумаченням Венеційської Комісії, виражає ідею, що органи публічної влади повинні додержуватися не лише приписів актів права, а й своїх обіцянок та пробуджених очікувань [3].

Широке використання принципу легітимних очікувань у вітчизняній судовій практиці зумовлює необхідність проведення наукового дослідження щодо розуміння поняття та змісту цього принципу.

Формулювання цілей. Метою статті є визначення поняття та змісту принципу легітимних очікувань. Для реалізації постановленої мети виконано такі завдання: 1) досліджено наукові підходи до розуміння поняття легітимних очікувань як складової принципу юридичної визначеності; 2) проведено аналіз рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), в яких здійснено захист легітимних очікувань, та визначено його зміст, а також обґрунтовано, що легітимні очікування є предметом судового захисту в аспекті ст. 1 Першого протоколу до Конвенції; 3) визначено правове підґрунтя для виникнення в особи легітимного очікування відповідно до практики ЄСПЛ.

Виклад основного матеріалу. Поняття «легітимні очікування», яке було сформульовано у рішеннях ЄСПЛ, сьогодні широко застосовується у вітчизняній судовій практиці.

У Конституції України міститься низка положень, в яких принцип легітимних очікувань знайшов своє безпосереднє закріплення, зокрема, це положення, що стосуються захисту права власності та передбачуваності (прогнозованості) законодавства, а саме: конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані; при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (ч. ч. 2, 3 ст. 22); кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю; ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності; право приватної власності є непорушним (ч. ч. 1, 4 ст. 41); кожному гарантується право знати свої права і обов'язки; закони та інші нор-

мативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом; закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними (ч. ч. 1, 2, 3 ст. 57); закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи; ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення (ч. ч. 1, 2 ст. 58); закон набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування (ч. 5 ст. 94); закони, інші акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність, якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше дня його ухвалення (ч. 2 ст. 152).

Поняття «легітимні очікування» також увійшло в науковий обіг як одне з складових принципу правової визначеності.

Пояснюючи значення цього поняття, деякі науковці справедливо зауважують, що легітимні очікування походять від принципу правової визначеності та корелюється з іншими принципами, такими як добросовісність, правова визначеність, належне урядування, пропорційність, передбачуваність тощо, які в умовах правової держави й верховенства права є важливими для подолання прогалин і суперечностей у праві, зокрема, під час вирішення спорів судами. Правильне співвідношення між цими принципами має забезпечити коректне застосування ідей і концепцій та правових норм [4, с. 185].

У постанові від 20 жовтня 2020 року у справі № 826/3694/16 ВС підкреслив, що складовою принципу юридичної визначеності є принцип легітимних очікувань, який має застосовуватись не лише на етапі нормотворчої діяльності, а й під час безпосереднього застосування чинних норм права, що даватиме можливість особі в розумних межах передбачати наслідки своїх дій [5; 6].

У сталій практиці ЄСПЛ принцип легітимних очікувань пов'язаний з розширеним тлумаченням поняття «майно». Зокрема, ЄСПЛ у своїх рішеннях зазначає, що поняття «майно» має автономне значення, яке є незалежним від офіційної класифікації у національному законодавстві і не обмежується правом власності на фізичні товари; деякі інші права та інтереси, які складають активи, також можуть розглядатися як «права на майно», і таким чином, як «майно»; питання, яке необхідно розглянути в кожному випадку, полягає в тому, чи обставини справи, якщо їх розглядати в цілому, надавали заявникові право власності на матеріально-правові інтереси, захищені статтею 1 Першого протоколу [7; 8; 9; 10; 11; 12; 13].

Поняття «майно» (possessions) може означати «існуюче майно» (existing possessions) або активи, включаючи права вимоги, стосовно яких заявник може стверджувати, що він має принаймні «законне сподівання» на отримання можливості ефективно здійснити майнове право (рішення

ЄСПЛ у справах: «Pressos Compania Naviera S.A. and Others v. Belgium», п. 31, заява № 17849/91 [14]).

У контексті ст. 1 Першого протоколу до Конвенції об'єктами права власності можуть бути у тому числі «легітимні очікування» та «майнові права». Концепція «майна» у розумінні ст. 1 Першого протоколу до Конвенції має автономне значення, тобто не обмежується власністю на матеріальні речі та не залежить від формальної класифікації у внутрішньому праві; певні інші права та інтереси, що становлять активи, також можуть вважатися «правом власності», а відтак і «майном» (постанова Великої Палати Верховного Суду (далі – ВП ВС) від 11 вересня 2019 року у справі № 1522/16455/12) [15].

В Окремій думці на ухвалу Верховного Суду (далі – ВС) від 18 жовтня 2019 року у справі № 826/2195/16 розкрито поняття легітимних очікувань в публічно-правових відносинах у практичній площині. Зокрема, зазначається, що принцип легітимних (законних) очікувань виражає, зокрема, позицію, що органи публічної влади повинні не лише дотримуватися приписів актів законодавства, а й своїх обіцянок та пробуджених очікувань. Тобто, якщо суб`єкт владних повноважень створив для осіб обґрунтовані підстави сподіватися на отримання певних прав понад ті, що гарантуються у відповідності до принципів справедливості і природного права, відповідні особи вважаються такими, які мають легітимні (законні) очікування, що підлягають захисту. Такий підхід забезпечує особам, на яких поширюється дія рішень органів публічної влади, можливість завбачливо вибудувати свою поведінку та очікувати настання відповідних наслідків [16].

Водночас виникнення в особи легітимних очікувань не можна ототожнювати із сподіваннями, що виникають на підставі особистого сприйняття або оцінки певних правових норм. Приміром, не можна стверджувати про наявність «легітимного очікування», якщо існує спір щодо правильного тлумачення та застосування національного законодавства, а доводи заявників згодом відхиляються національними судами (рішення у справі «Космос Мерітайм Трейдинг енд Шиппинг Ейджeнсі проти України», заява № 53427/09, п. 99 [17]).

Складність практичного розуміння поняття «легітимні очікування» обумовлена широким тлумаченням у практиці ЄСПЛ умов, за наявності яких певні сподівання (вимоги) особи можуть набувати значення легітимних очікувань та ставати предметом захисту у розумінні ст. 1 Першого протоколу до Конвенції.

Зокрема, як зазначає з цього приводу В. Хохуляк, поняття юридичної визначеності розкривається через характеристику формальної визначеності права. У такий спосіб зміст даного поняття розкривають дві групи самостійних ознак: перша належить до сфери нормотворення, офіційної інституціоналізації правової норми, її закріплення в джерелах права; друга група ознак характеризує джерела права з точки зору юридичної техніки. Ці ознаки виражають взаємопов'язані аспекти визначеності права – зовнішній (офіційно визнане джерело права) і внутрішній (зміст правової норми) [18, с. 179].

Отже, застосовуючи наведені характеристики визначеності права для тлумачення поняття «легітимні очікування», можна дійти висновку, що обов'язковою умовою, за наявності якої певне сподівання (вимога) особи набуває ознак легітимного очікування та стає предметом захисту у розумінні ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, є те, що таке очікування (вимога) повинно мати належне правове (таке, що ґрунтується на законі) підґрунтя, тобто має бути достатнє правове джерело для відповідного очікування (вимоги). Як, зокрема, зазначено з цього приводу у п. 103 рішення ЄСПЛ у справі «Saghinadze and Others v. Georgia» (заява № 18768/05) [19], для того, щоб «очікування» було «законним», воно повинне бути більш конкретним, ніж звичайна надія і бути заснованим на нормі права або правовому акті (див. також п. 39 рішення у справі «Ceni v. Italy», заява № 25376/06 [20]).

Так, щодо цієї умови у рішеннях ЄСПЛ склалась стала практика, відповідно до якої якщо суть вимоги особи пов'язана з майновим правом, особа, якій воно надане, може вважатися такою, що має легітимне очікування, якщо для такого права у національному законодавстві існує достатнє підґрунтя – наприклад, коли є чинний закон, який передбачає таке право, або є усталена практика національних судів, якою підтверджується його існування (п. 68 рішення ЄСПЛ у справі «Воловік проти України», заява № 15123/03 [21]; п. 35 рішення ЄСПЛ у справі «Суханов та Ільченко проти України», заяви № 68385/10 та № 71378/10 [22]).

Про важливість існування достатнього та належного правового підґрунтя для виникнення в особи легітимних очікувань йдеться у рішенні ЄСПЛ у справі «Шебалдіна проти України» (заява № 75792/11), яка стосувалась виникнення в особи права на отримання надбавки як педагогічному працівнику, що, на думку заявниці, складало «легітимне очікування». Однак, ЄСПЛ, дійшовши висновку про те, що вітчизняне законодавство (яке інтерпретується та застосовується судами у цій справі) засвідчило, що заявниця, як педагогічний працівник медичного закладу, не мав права на заявлені надбавки, адже це право було передбачене лише стосовно педагогічних працівників навчальних закладів; вітчизняне законодавство не містило жодних положень, які могли б призвести до висновку, що заявниця мала право на отримання або хоча б легітимні очікування на отримання заявлених надбавок [23].

У рішенні у справі «Kopecký v. Slovakia» (заява № 44912/98, п. 52) [24] ЄСПЛ узагальнив висновок про належне правове підґрунтя для виникнення в особи легітимного очікування у наступний спосіб: якщо суть вимоги особи пов'язана з майновим правом, особа, якій воно надане, може вважатися такою, що має «легітимне очікування», якщо для такого права у національному законодавстві існує достатнє підґрунтя – наприклад, коли є усталена практика національних судів, якою підтверджується його існування (див. також рішення у справах: «Vilho Eskelinen and Others v. Finland», п. 94, заява № 63235/00 [25]; «Haupt v. Austria», п. 47, заява № 9816/82 [26]; «Radomilja and Others v. Croatia», п. 142, заява № 25376/06 [27]; «Draon

v. France», п. 65, заяви № 1513/03, № 11810/03 [28] та ін.).

Правова позиці ЄСПЛ щодо наявності достатнього правового підґрунтя для виникнення в особи легітимних очікувань неодноразово була застосована у національній судовій практиці. Приміром, у постанові від 22 вересня 2020 року у справі № 910/378/19 ВП ВС зауважила, що особа, яка має майновий інтерес, може розглядатись як така, що має легітимне очікування успішної реалізації її права вимоги у сенсі ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, коли для цього інтересу є достатні підстави у національному законодавстві [29].

Водночас, важливо зазначити, що відсутність у законі приписів щодо певного права, яке однак, слідує із загальних конституційних принципів або природного права, або відсутність закону, який визначає механізм реалізації такого права, не може свідчити про відсутність правового підґрунтя для виникнення в особи легітимного очікування щодо реалізації такого права.

На це, зокрема, звертає увагу ВП ВС також у постанові від 22 вересня 2020 року у справі № 910/378/19, в якій зазначено, що відсутність у законодавстві України відповідних приписів щодо відшкодування власникові шкоди, заподіяної його майну (зокрема, у цій справі – терористичним актом), не перешкоджає особі, яка вважає, що стосовно її права власності на таке майно певний позитивний обов'язок не був виконаний, вимагати від держави компенсації за це невиконання на підставі ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, а також в силу статті 56 Конституції України, яка передбачає право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень [29].

Крім того, у постанові від 13 січня 2021 року у справі № 2-а-13964/08/1570 ВП ВС зауважила, що не можна виправдовувати бездіяльність держави щодо захисту прав на мирне володіння майном відсутністю визначеного у національному законодавстві механізму визначення розміру нарахувань соціальних виплат, які належать до нарахувань за приписами закону, оскільки саме у визначенні такого механізму, зокрема, полягає позитивний обов`язок держави та легітимні очікування особи на отримання виплат, передбачених законом [30].

Важливо зазначити, що правовим підґрунтям для виникнення в особи легітимного очікування може бути не лише норма права, але й стала судова практика щодо її застосування, акт індивідуальної дії або конкретне судове рішення, що набуло законної сили.

Приміром, у п. 62 рішення ЄСПЛ у справі «Provincial Building Society, Leeds Permanent Building Society and Yorkshire Building Society v. the United Kingdom» сформульований висновок про те, що поняття «легітимне очікування» стосується також способу, у якому вимога, яка була кваліфікована як «актив», буде розглядатися відповідно до національного законодавства і, зокрема, у зв'язку з посиланням на той факт, що встановлене прецедентне право національних судів

продовжуватиметься застосовуватися в такий самий спосіб [31]. Тобто в цьому рішенні ЄСПЛ підкреслено, що легітимні очікування можуть виникати на підставі сталої судової практики щодо способу застосування норми права. До того ж це означає, що легітимні очікування можуть виникати стосовно того, що певна правова норма буде застосована судами у певному порядку.

Неодноразово ЄСПЛ підкреслював можливість виникнення легітимних очікувань на підставі індивідуального акта або його скасування як неправомірного.

Приміром, у п. 51 рішення у справі «Pine Valley Developments Ltd and Others v. Ireland» (заява № 12742/87), в якому вважається уперше було розроблено поняття «легітимне очікування» у контексті ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, ЄСПЛ визнав виникнення у компаній-заявників легітимного очікування на земельну ділянку з метою її меліорації на підставі рішення державного органу про надання дозволу на розробку плану. Дозвіл на планування, який не міг бути скасований органом влади з питань планування, був складовою частиною власності компанії-заявника. Таким чином, ЄСПЛ зробив висновок, що у цій категорії справ легітимне очікування засновується на розумно обґрунтованому посиланні на правовий акт (індивідуальної дії), який має належну правову основу і який підтверджує право власності [32].

У національній судовій практиці у якості прикладу можна навести справу № 826/2693/17, яка стосувалась скасування всіх записів про державну реєстрацію речових прав, вчинених після тої, що визнана неправомірною. У постанові від 27 лютого 2018 року ВС наголосив на тому, що у зв'язку з прийняттям державним реєстратором неправомірних рішень, стало можливим прийняття наступних рішень про державну реєстрацію прав та їх обтяжень, а тому вказані рішення також підлягають скасуванню, як спосіб поновлення прав позивача на об'єкти його власності [33].

Поширеною є практика ЄСПЛ, відповідно до якої джерелом (правовим підґрунтям) виникнення легітимних очікувань можуть бути остаточні судові рішення.

Так, у рішенні ЄСПЛ у справі «Остапенко проти України» (заява № 17341/02, п. п. 43-46) Суд дійшов висновку про те, що з моменту ухвалення судового рішення, яким орган державної влади було зобов'язано виділити заявнику в натурі ділянки з фонду державних земель сільськогосподарського призначення та видати документ про право довгострокового користування, у заявника виникло встановлене легітимне очікування отримати таке майно, оскільки судове рішення було остаточним та на його підставі відкрите виконавче провадження [34].

Крім того, у рішенні ЄСПЛ у справі «Агрокомплекс проти України» (заява № 23465/03, п. 166) міститься висновок про те, що існування заборгованості, яка підтверджена остаточним і обов'язковим для виконання судовим рішенням, дає особі, на користь якої таке рішення винесено, підґрунтя для легітимного очікування на виплату такої заборгованості і становить «майно» цієї особи у значенні ст. 1 Першого протоколу до Конвенції [35]. Подібний висновок знаходимо й у рішенні ЄСПЛ у справі «Пономарьов проти України»

(заява № 3236/03, п. 43), в якому Суд, крім іншого, зазначив, що скасування судового рішення, яке за визначених у цій справі умов, є належним правовим підґрунтям для появи в особи легітимних очікувань, прирівнюється до втручання у його чи її право на мирне володіння майном [36].

Важливий висновок стосовно характеру правового підґрунтя для виникнення легітимних очікувань зроблений у рішенні ЄСПЛ у справі «Буланов та Купчик проти України» (заяви № 7714/06 та № 23654/08, п. 39), в якій Суд визнав наявність в особи легітимного очікування на виконання остаточного судового рішення, а також того, що це судове рішення не буде піддаватися сумніву, а саме – ухвали ВС, який за конституційним статусом є найвищим судовим органом та який надає роз'яснення щодо застосування законодавства. У цій справі було встановлено, що Вищий адміністративний суд України відмовився слідувати ухвалам ВС, чим, за висновком ЄСПЛ, не тільки позбавив заявників доступу до суду, але й поставив під сумнів авторитет судової влади [37].

Про виникнення в особи легітимних очікувань щодо остаточності судового рішення йдеться також у постанова ВП ВС від 3 жовтня 2018 року у справі № 760/15471/15-ц. У цій справі, ВП ВС зазначено, що, звертаючись до ВС із касаційними скаргами по суті спору, у сторін такого провадження виникають легітимні очікування, що ВС буде постановлено остаточне рішення у справі. В тих випадках, коли є підстави для скасування рішень судів попередніх інстанцій лише з формальних підстав, зокрема і тих, що пов'язані із юрисдикцією, у ВС відсутні підстави для їх скасування в силу того, що такі дії призводять до порушення міжнародних зобов'язань, взятих на себе державою Україна [38].

Правовим підґрунтям для виникнення легітимного очікування за певних обставин можуть бути й умови договору.

З цього приводу у науковій літературі, присвяченій дослідженню принципу легітимних очікувань в практиці ЄСПЛ, наголошується на тому, що, незважаючи на те, що принцип легітимних очікувань походить з адміністративного права, він набув поширення також у сфері приватноправових відносин, зокрема, щодо погашення майнової заборгованості між приватними суб'єктами [4, с. 188].

Так, ЄСПЛ у рішенні у справі «Stretch v. the United Kingdom» (заява № 44277/98) встановив, що особа орендувала земельну ділянку та мала намір продовжити оренду на майбутнє після закінчення строку, оскільки законодавство передбачало таку можливість. Однак їй було відмовлено у продовженні договору. ЄСПЛ дійшов висновку, що у справі мало місце порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, тобто порушення права на вільне володіння майном. Інакше кажучи, суд визнав виникнення в особи легітимного очікування щодо продовження договору та користування правами на землю, тобто активом, що підлягає судовому захисту [39].

У рішенні у справі «Будченко проти України» (заява № 38677/06, пункт 46) ЄСПЛ дійшов висновку про те, що у цій справі заявник має вважатися таким, що має легітимні очікування щодо прибутку відповідно до положення угоди про доларовий екві-

валент, що може вважатися правом власності відповідно до положень ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, наданого йому за договором з Центрально-Міським управлінням праці та соціального захисту населення. Враховуючи умови угоди, укладеної із заявником від імені Управління, Суд вказав, що дії Управління можна розцінити як такі, що звели нанівець легітимні очікування заявника за договором і позбавляють його, зокрема, умови, на яку він погодився під час укладання угоди [40].

Висновки. Проведений аналіз Конституції та законів України, міжнародних актів, практики ЄСПЛ та ВС дає підстави для наступних висновків.

1. Принцип легітимних очікувань широко застосовується у судовій практиці та ґрунтується на низці конституційних положень, які гарантують захист права власності (ст. 41 Конституції України) та передбачуваність (прогнозованість) законодавства (ст. ст. 22, 57, 58, 94 та 152 Конституції України). Реалізація принципу легітимних очікувань полягає у досягненні особою бажаного результату шляхом вчинення правомірних дій з огляду на заздалегідь передбачені ймовірні наслідки; втілення легітимних очікувань протиправно унеможливлюється, зокрема, у випадку, коли особа не може досягнути прогнозованого результату внаслідок зміни правової основи у такі строки, що не є розумними та обґрунтованими.

2. Поняття «легітимні очікування», головним чином походять від англійського терміну «legitimate expectations» як небезпідставні або обґрунтовані очікування. У юридичній практиці зазначений термін також має такі альтернативні назви як правомірні, законні, розумні або виправдані сподівання. Принцип легітимних очікувань, зазвичай, напряму конкурує з принципом законності, особливо якщо він передбачає негайну дію закону в часі або/та спрямований на звуження існуючих прав особи. Найбільша суперечність між цими принципами виникає при наданні закону ретроспективної (зворотної) дії.

3. Принцип легітимних очікувань властивий, головним чином, для публічно-правових спорів, що вирішуються адміністративними судами, оскільки у сукупності з принципами правової визначеності та належного урядування створює надійну основу для гарантування реалізації в Україні основної ідеї/мети системи адміністративних судів, а саме, захист «малої людини» від «великої держави», в особі її багаточисленних суб`єктів владних повноважень, які наділені множинністю повноважень та низкою механізмів владного примусу.

4. У прецедентній практиці ЄСПЛ «легітимні очікування» визнаються невід'ємним складовим принципу юридичної визначеності, що корелює з такими принципами, як законність та пропорційність, а також напряму пов'язаний з такими поняттями як передбачуваність (прогнозованість) та дія закону в часі (можливість ретроспективності правового регулювання), та означає, що особа може обґрунтовано розраховувати на реалізацію певного права або вимоги за умови, що вони мають достатнє правове підґрунтя; легітимні очікування є предметом захисту в аспекті концепції майна, визначеного ст. 1 Першого протоколу до Конвенції; до легітимних

очікувань ЄСПЛ відносить права та вимоги, що виникають на підставі достатнього правового підґрунтя, включаючи вимоги стосовно того, що певна правова норма буде застосована судами у передбачуваному порядку.

5. Виникнення в особи легітимних очікувань обумовлено широким підходом ЄСПЛ для тлумачення поняття «майно» в аспекті ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, яке не обмежується власністю на матеріальні речі та не залежить від формальної класифікації у внутрішньому праві: певні інші права та інтереси, що становлять активи, також можуть вважатися «правом власності», а відтак і «майном»; легітимні очікування означають, що органи публічної влади повинні не лише дотримуватися приписів актів права, а й своїх обіцянок та пробуджених очікувань; легітимні очікування виникають у разі, якщо суб`єкт владних повноважень створив для осіб обґрунтовані підстави сподіватися на отримання певних прав понад ті, що гарантуються у відповідності до принципів справедливості і природного права.

6. Легітимні очікування не можна ототожнювати із сподіваннями, що виникають на підставі особистого сприйняття або помилкової оцінки певних обставин чи правових норм; не можуть виникати легітимні очікування, якщо існує спір щодо правильного тлумачення та застосування національного законодавства; обов'язковою умовою, за наявності якої певне сподівання (вимога) особи набуває ознак легітимного очікування та стає предметом захисту у розумінні ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, є те, що таке очікування (вимога) має належне правове підґрунтя, тобто наявне достатнє джерело для відповідного очікування (вимоги).

7. Правовим підґрунтям для виникнення в особи легітимного очікування за встановлених обставин можуть бути: норми права (законодавство), судова практика, акт індивідуальної дії, конкретне судове рішення, що набуло законної сили, або умови договору; відсутність у законі приписів щодо певного права, яке однак, слідує із загальних конституційних принципів або природного права, або відсутність закону, який визначає механізм реалізації такого права, не може свідчити про відсутність правового підґрунтя для виникнення в особи легітимного очікування щодо реалізації такого права.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.
2. Про верховенство права: доповідь Венеціанської комісії № 512/2009, прийнята на 86-му пленарному засіданні 25-26 березня 2011 року. URL : https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-ukr.
3. Рішення Конституційного Суду України від 18.06.2020 № 5-р(II)/2020. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va05p710-20#Text.
4. Поліводський О. Принцип легітимних очікувань в екологічних і земельних спорах. Практика Європейського суду з прав людини та судів України: проблеми застосування і шляхи вирішення. Міжнародний судовий форум : «Судовий захист природного довкілля та екологічних прав» (м. Київ, 7 листопада 2019 року) : Збірник матеріалів. Київ, 2019. 192 с.

5. Постанова Верховного Суду від 20.10.2020 у справі № 826/3694/16. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/92385398.

6. Постанова Верховного Суду від 10 квітня 2019 року у справі № 826/16495/17. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/81148437.

7. Case of Oneryildiz v. Turkey: decision of the European Court of Human Rights, 30.11.2004, № 48939/99. URL : https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22fulltext%22:[%22Oneryildiz%20v.%20Turkey%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22]}.

8. Case of Broniowski v. Poland: decision of the European Court of Human Rights, 28.09.2005, № 31443/96. URL : https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22fulltext%22:[%22Broniowski%20v.%20Poland%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22]}.

9. Case of Beyeler v. Italy: decision of the European Court of Human Rights, 05.01.2000, № 33202/96. URL : https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22fulltext%22:[%22Beyeler%20v.%20Italy%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22]}.

10. Case of Iatridis v. Greece: decision of the European Court of Human Rights, 19.10.2000, № 31107/96. URL : https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22fulltext%22:[%22Iatridis%20v.%20Greece%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22]}.

11. Case of Centro Europa 7 S.R.L. and di Stefano v. Italy: decision of the European Court of Human Rights, 07.06.2012, № 38433/09. URL : https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22fulltext%22:[%22Centro%20Europa%207%20S.R.L.%20and%20di%20Stefano%20v.%20Italy%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22]}.

12. Case of Fabris v. France: decision of the European Court of Human Rights, 07.02.2013, № 16574/08. URL : https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22fulltext%22:[%22Fabris%20v.%20France%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22]}.

13. Case of Parrillo v. Italy: decision of the European Court of Human Rights, 27.08.2015, № 46470/11. URL : https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22fulltext%22:[%22Parrillo%20v.%20Italy%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22]}.

14. Case of Pressos Compania Naviera S.A. and Others v. Belgium: decision of the European Court of Human Rights, 20.11.1995, № 17849/91. URL : https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22fulltext%22:[%22Pressos%20Compania%20Naviera%20S.A.%20and%20Others%20v.%20Belgium%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22]}.

15. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11 вересня 2019 року у справі № 1522/16455/12. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/84573761.

16. Окрема думка від 18 жовтня 2019 р. на ухвалу від 18.10.2019 у справі № 826/2195/16. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/85122044.

17. Справа Космос Мерітайм Трейдинг енд Шиппинг Ейдженсі проти України: рішення Європейського Суду з прав людини від 27.06.2019, № 53427/09. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e67#Text.

18. Хохуляк В. Юридична визначеність оподаткування як невід'ємна складова принципу верховенства права. II Міжнародна науково-практична конференція: «Судовий розгляд податкових і митних спорів: проблеми, виклики, пріоритети» (м. Київ, 4–5 липня 2019 року) : Збірник матеріалів. Київ, 2019. 354 с.

19. Case of Saghinadze and Others v. Georgia: decision of the European Court of Human Rights, 27.05.2010, № 18768/05. URL : https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22fulltext%22:[%22Saghinadze%20and%20Others%20

v.%20Georgia%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22]}.

20. Case of Ceni v. Italy: decision of the European Court of Human Rights, 16.12.2014, № 25376/06. URL : https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22fulltext%22:[%22Ceni%20v.%20Italy%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22]}.

21. Справа Воловік проти України: рішення Європейського Суду з прав людини від 06.12.2007, № 15123/03. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_336#Text.

22. Справа Суханов та Ільченко проти України: рішення Європейського Суду з прав людини від 26.06.2014, № 68385/10 та № 71378/10. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a16#Text.

23. Справа Шебалдіна проти України: рішення Європейського Суду з прав людини від 18.06.2020, № 75792/11. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f34#Text.

24. Case of Kopecký v. Slovakia: decision of the European Court of Human Rights, 28.09.2004, № 44912/98. URL : https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22fulltext%22:[%22Kopecky%20v.%20Slovakia%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-66758%22]}.

25. Case of Vilho Eskelinen and Others v. Finland: decision of the European Court of Human Rights, 19.04.2007, № 63235/00. URL : https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22fulltext%22:[%22Vilho%20Eskelinen%20and%20Others%20v.%20Finland%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22]}.

26. Case of Hauptv. Austria: decision of the European Court of Human Rights, 29.09.1987, № 9816/82. URL : https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22fulltext%22:[%22Haupt%20v.%20Austria%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22]}.

27. Case of Plechanow v. Poland: decision of the European Court of Human Rights, 16.12.2014, № 25376/06. URL : https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22fulltext%22:[%22Radomilja%20and%20Others%20v.%20Croatia%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22]}.

28. Case of Draon v. France: decision of the European Court of Human Rights, 06.10.2005, № 1513/03, № 11810/03. URL : https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22fulltext%22:[%22Draon%20v.%20France%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22]}.

29. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22 вересня 2020 року у справі № 910/378/19. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/92270718.

30. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13 січня 2021 року у справі № 2-а-13964/08/1570. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/95177466.

31. Case of Provincial Building Society, Leeds Permanent Building Society and Yorkshire Building Society v. the United Kingdom: decision of the European Court of Human Rights, 23.10.1997, № 117/1996/736/933-935. URL : https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22fulltext%22:[%22Kopecky%20v.%20Slovakia%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22]}.

32. Case of Pine Valley Developments Ltd and Others v. Ireland: decision of the European Court of Human Rights, 29.11.1991, № 12742/87. URL : https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22fulltext%22:[%22Pine%20Valley%20Developments%20Ltd%20and%20Others%20v.%20Ireland%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-57711%22]}.

33. Постанова Верховного Суду від 27 лютого 2018 року у справі № 826/2693/17. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/72506157.

34. Справа Остапенко проти України: рішення Європейського Суду з прав люди-

ни від 14.06.2007, № 17341/02. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_229#Text.

35. Справа Агрокомплекс проти України: рішення Європейського Суду з прав людини від 09.12.2013, № 23465/03. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_973#Text.

36. Справа Пономарьов проти України: рішення Європейського Суду з прав людини від 03.04.2008, № 3236/03. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_434#Text.

37. Справа Буланов та Купчик проти України: рішення Європейського Суду з прав людини від 09.03.2011, № 7714/06 та № 23654/08. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_664#Text.

38. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 3 жовтня 2018 року у справі № 760/15471/15-ц. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/77197537.

39. Case of Stretch v. the United Kingdom: decision of the European Court of Human Rights, 03.12.2003, № 44277/98. URL : https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22fulltext%22:[%22Stretch%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-61173%22]}.

40. Справа Будченко проти України: рішення Європейського Суду з прав людини від 24.04.2014, № 38677/06. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_995#Text.

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

2. Pro verkhovenstvo prava: dopovid Venetsianskoi komisii № 512/2009, pryiniata na 86-mu plenarnomu zasidanni 25-26 bereznia 2011 roku. URL : https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-ukr.

3. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 18.06.2020 № 5-r(II)/2020. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va05p710-20#Text.

4. Polivodskyi O. Pryntsyp lehitymnykh ochikuvan v ekolohichnykh i zemelnykh sporakh. Praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny ta sudiv Ukrainy: problemy zastosuvannia i shliakhy vyrishennia. Mizhnarodnyi sudovyi forum : «Sudovyi zakhyst pryrodnoho dovkillia ta ekolohichnykh prav» (m. Kyiv, 7 lystopada 2019 roku) : Zbirnyk materialiv. Kyiv, 2019. 192 s.

5. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 20.10.2020 u spravi № 826/3694/16. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/92385398.

6. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 10 kvitnia 2019 roku u spravi № 826/16495/17. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/81148437.

7. Case of Oneryildiz v. Turkey: decision of the European Court of Human Rights, 30.11.2004, № 48939/99. URL : https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22fulltext%22:[%22Oneryildiz%20v.%20Turkey%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22]}.

8. Case of Broniowski v. Poland: decision of the European Court of Human Rights, 28.09.2005, № 31443/96. URL : https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22fulltext%22:[%22Broniowski%20v.%20Poland%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22]}.

9. Case of Beyeler v. Italy: decision of the European Court of Human Rights, 05.01.2000, № 33202/96. URL : https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22fulltext%22:[%22Beyeler%20v.%20Italy%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22]}.

10. Case of Iatridis v. Greece: decision of the European Court of Human Rights, 19.10.2000, № 31107/96. URL : https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22fulltext%22:[%22Iatridis%20v.%20Greece%22],%22documentcollectionid2%2

2:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22]}.

11. Case of Centro Europa 7 S.R.L. and di Stefano v. Italy: decision of the European Court of Human Rights, 07.06.2012, № 38433/09. URL : https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22fulltext%22:[%22Centro%20Europa%207%20S.R.L.%20and%20di%20Stefano%20v.%20Italy%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22]}.

12. Case of Fabris v. France: decision of the European Court of Human Rights, 07.02.2013, № 16574/08. URL : https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22fulltext%22:[%22Fabris%20v.%20France%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22]}.

13. Case of Parrillo v. Italy: decision of the European Court of Human Rights, 27.08.2015, № 46470/11. URL : https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22fulltext%22:[%22Parrillo%20v.%20Italy%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22]}.

14. Case of Pressos Compania Naviera S.A. and Others v. Belgium: decision of the European Court of Human Rights, 20.11.1995, № 17849/91. URL : https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22fulltext%22:[%22Pressos%20Compania%20Naviera%20S.A.%20and%20Others%20v.%20Belgium%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22]}.

15. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 11 veresnia 2019 roku u spravi № 1522/16455/12. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/84573761.

16. Okrema dumka vid 18 zhovtnia 2019 r. na ukhvalu vid 18.10.2019 u spravi № 826/2195/16. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/85122044.

17. Sprava Kosmos Meritaim Treidynh end Shyppynh Eidzhensi proty Ukrainy: rishennia Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny vid 27.06.2019, № 53427/09. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e67#Text.

18. Khokhuliak V. Yurydychna vyznachenist opodatkuvannia yak nevidiemna skladova pryntsypu verkhovenstva prava. II Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia: «Sudovyi rozghliad podatkovykh i mytnykh sporiv: problemy, vyklyky, priorytety» (m. Kyiv, 4–5 lypnia 2019 roku) : Zbirnyk materialiv. Kyiv, 2019. 354 s.

19. Case of Saghinadze and Others v. Georgia: decision of the European Court of Human Rights, 27.05.2010, № 18768/05. URL : https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22fulltext%22:[%22Saghinadze%20and%20Others%20v.%20Georgia%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22]}.

20. Case of Ceni v. Italy: decision of the European Court of Human Rights, 16.12.2014, № 25376/06. URL : https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22fulltext%22:[%22Ceni%20v.%20Italy%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22]}.

21. Sprava Volovik proty Ukrainy: rishennia Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny vid 06.12.2007, № 15123/03. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_336#Text.

22. Sprava Sukhanov ta Ilchenko proty Ukrainy: rishennia Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny vid 26.06.2014, № 68385/10 ta № 71378/10. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a16#Text.

23. Sprava Shebaldina proty Ukrainy: rishennia Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny vid 18.06.2020, № 75792/11. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f34#Text.

24. Case of Kopecký v. Slovakia: decision of the European Court of Human Rights, 28.09.2004, № 44912/98. URL : https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22fulltext%22:[%22Kopecky%20v.%20Slovakia%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-66758%22]}.

25. Case of Vilho Eskelinen and Others v. Finland: decision of the European Court of Human Rights, 19.04.2007, № 63235/00. URL : https://hudoc.echr.coe.

int/rus#{%22fulltext%22:[%22Vilho%20Eskelinen%20and%20Others%20v.%20Finland%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22]}.

26. Case of Hauptv. Austria: decision of the European Court of Human Rights, 29.09.1987, № 9816/82. URL : https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22fulltext%22:[%22Haupt%20v.%20Austria%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22]}.

27. Case of Plechanow v. Poland: decision of the European Court of Human Rights, 16.12.2014, № 25376/06. URL : https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22fulltext%22:[%22Radomilja%20and%20Others%20v.%20Croatia%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22]}.

28. Case of Draon v. France: decision of the European Court of Human Rights, 06.10.2005, № 1513/03, № 11810/03. URL : https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22fulltext%22:[%22Draon%20v.%20France%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22]}.

29. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 22 veresnia 2020 roku u spravi № 910/378/19. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/92270718.

30. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 13 sichnia 2021 roku u spravi № 2-a-13964/08/1570. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/95177466.

31. Case of Provincial Building Society, Leeds Permanent Building Society and Yorkshire Building Society v. the United Kingdom: decision of the European Court of Human Rights, 23.10.1997, № 117/1996/736/933-935. URL : https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22fulltext%22:[%22Kopecky%20v.%20Slovakia%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22]}.

32. Case of Pine Valley Developments Ltd and Others v. Ireland: decision of the European Court of Human Rights, 29.11.1991, № 12742/87. URL : https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22fulltext%22:[%22Pine%20Valley%20Developments%20Ltd%20and%20Others%20v.%20Ireland%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-57711%22]}.

33. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 27 liutoho 2018 roku u spravi № 826/2693/17. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/72506157.

34. Sprava Ostapenko proty Ukrainy: rishennia Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny vid 14.06.2007, № 17341/02. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_229#Text.

35. Sprava Ahrokompleks proty Ukrainy: rishennia Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny vid 09.12.2013, № 23465/03. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_973#Text.

36. Sprava Ponomarov proty Ukrainy: rishennia Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny vid 03.04.2008, № 3236/03. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_434#Text.

37. Sprava Bulanov ta Kupchyk proty Ukrainy: rishennia Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny vid 09.03.2011, № 7714/06 ta № 23654/08. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_664#Text.

38. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 3 zhovtnia 2018 roku u spravi № 760/15471/15-ts. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/77197537.

39. Case of Stretch v. the United Kingdom: decision of the European Court of Human Rights, 03.12.2003, № 44277/98. URL : https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22fulltext%22:[%22Stretch%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-61173%22]}.

40. Sprava Budchenko proty Ukrainy: rishennia Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny vid 24.04.2014, № 38677/06. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_995#Text.